

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

МОХОНЧУК БОГДАН СЕРГІЙОВИЧ

УДК 342.8

**ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-
ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ**

12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Барабаш Юрій Григорович,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, проректор з навчальної роботи, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Федоренко Владислав Леонідович,
Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, директор;

кандидат юридичних наук, доцент
Бориславська Олена Марківна,
Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри конституційного права.

Захист відбудеться 30 жовтня 2017 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано 28 вересня 2017 р.

**Учений секретар
спеціалізованої ради**

В. Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. На сучасному етапі вітчизняного державотворення вагому роль відіграє порядок формування представницьких органів влади. На конституційному рівні було закріплено лише загальні вимоги до інституту виборів, у той час як питання виборчих систем залишилось предметом виключно законодавчого регулювання. Однак, аналізуючи виборче законодавство України, не можна обійти увагою непослідовність у питанні правового регулювання виборчого процесу. Особливо це стосується парламентських виборів, які частіше ніж два рази поспіль не проводились за однакових виборчих систем.

Недоліки вітчизняних виборчих систем призводять до зниження електоральної культури (поширення явищ політичної корупції, абсентеїзму тощо) та зменшення рівня довіри суспільства до органів державної влади. Тому в період активного конституційно-правового реформування виникає нагальна потреба конструювання ефективних виборчих систем.

Підвалини проблематики виборчої інженерії та теорії голосування були закладені діячами другої половини XVIII-XIX ст., серед яких слід виділити: К. Адамса, Ж.-Ш. Борда, Дж. Вашингтона, Д. Вебстера, Е. Гагенбаха-Бішоффа, А. Гамільтона, Т. Джефферсона, Дж. Діна, В. Д'Ондта, Г. Друпа, Н. де Кондорсе, А. Сент-Лагю, Т. Хейра та ін. Після Першої світової війни дослідники почали приділяти все більше уваги ідеї народовладдя, яка неминуче охоплювала питання способу формування представницьких органів та колективного прийняття рішень. До них належать С. Амартія, К. Беноїт, Л. Боутон, М. Галлахер, Е. Гербер, Б. Гейс, Г. Граттон, Д. Грін, Б. Грофман, Р. Даль, Р. Джонсон, М. Дюверже, Л. Екк, К. Ерроу, Е. Карстейрс, Р. Кліма, Х. - Д. Клінгеманн, Х. Кок, Г. Кокс, М. Коломер, Д. Кселман, К. Ларімер, Дж. Ламберт, Е. Лейкман, А. Ліпхарт, І. Маклін, Дж. Мартін, Л. Мессікотт, Х. Німаєр, П. Норріс, Дж. Равель, Д. Рей, Б. Рейллі, Р. Таагепера, В. Уолліс, Д. Фаррелл, С. Фішер, Е. Хантінгтон, С. Хікса, Дж. Хілл, Дж. Ходж, Д. Хоровітз, М. Шугарт, М. Шульце та ін.

Серед вітчизняних дослідників зазначеної проблематики можемо виділити роботи: М.В. Афанасьєвої, М.А. Баймуратова, Ю.Г. Барабаша, С.В. Батури, Т.В. Дешко, Ю.Б. Ключковського, Б.Я. Кофмана, О.Г. Мазур, О.М. Мостіпана, В.Л. Федоренка, О.О. Чуб, Г.П. Пономарьової, О.Ю. Тодики, В.М. Шаповала, Ю.Р. Шведи та ін.

Слід виокремити також праці науковців близького зарубіжжя, зокрема: О.Д. Кічмаренко, А.В. Карпова, А.Є. Любарєва, А.П. Мяснікова, А.П. Огуленко, А.Х. Руппеля та ін.

Незважаючи на те, що нині існує значна кількість розробок у науці конституційного права, деякі концептуальні питання виборчих систем залишаються недостатньо висвітленими. Насамперед це стосується правової регламентації виборчої системи як об'єкта конституційного контролю, інтерпретації окремих аспектів виборчої інженерії у джерелах публічного права, правового критерію проектування виборчих систем, впливу виборчої системи на формування демократичного устрою.

Усе це, із урахуванням істотних демократичних перетворень, які відбулись та тривають у нашій державі до цього часу, залишає вкрай актуальним комплексне конституційно-правове дослідження інституту виборчої системи. Зазначені обставини й зумовили вибір теми дисертаційної роботи, окреслили її основні напрями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах та відповідно до цільової комплексної програми «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (державна реєстрація №0111U000966).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації – з'ясування юридичної природи та елементного складу виборчої системи крізь призму політико-правового впливу, обґрунтування необхідності вдосконалення її конституційно-правового регулювання в Україні.

Для досягнення зазначеної мети у дисертаційній роботі поставлені такі завдання:

- розкрити типи праворозуміння виборчої системи у взаємозв'язку з категорією демократії;
- сформулювати визначення виборчої системи та встановити її системоутворюючі елементи;
- систематизувати положення міжнародно-правових актів та джерел «м'якого права» з питань виборчої інженерії;
- розкрити зміст правового критерію конструювання виборчої системи як об'єкта конституційного контролю;
- з'ясувати історичні аспекти та сучасні підходи до формування виборчих округів;

- охарактеризувати структуру виборчого бюлетеня в аспекті природи (особливості суб'єктів балотування) та міри (параметри голосів виборців) вибору;
- класифікувати виборчі формули та з'ясувати особливості факультативних елементів виборчої системи;
- розкрити генезис і напрямки вдосконалення виборчих систем України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які пов'язані з формуванням представницьких органів влади та реалізацією суб'єктивних виборчих прав в процесі виборчої інженерії.

Предметом дослідження є виборча система України як конституційно-правовий інститут.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Використання діалектичного методу дозволило проаналізувати систему поглядів щодо розуміння виборчої системи в їх динамічному взаємозв'язку, у всебічності і цілісності (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.4). Особливості предмету дисертації обумовили використання таких методів як: системний метод – для аналізу елементів виборчої системи у їх єдності та взаємозв'язку (підрозділ 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3); порівняльно-правовий метод – для дослідження зарубіжної практики закріплення виборчих систем та їх елементів (підрозділи 1.3, 1.4, 2.1, 2.2, 2.3); історичний метод застосований для вивчення впливу виборчих систем, виявлення основних закономірностей їх розвитку (підрозділ 1.4, 2.1, 2.2, 2.4); формально-логічний метод використаний при визначенні понять «виборча система», «виборча формула» (підрозділи 1.2, 2.3).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є кваліфікаційною науковою працею, у якій обґрунтовано низку концептуальних понять, теоретичних положень, практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання виборчої інженерії на конституційному рівні. На основі проведеного дослідження сформульовано нові положення, які є внеском у розвиток конституційного права України та важливими для правотворчої діяльності.

Уперше:

- надано загальнотеоретичне визначення виборчої системи як обумовленого необхідністю утвердження ідеї народовладдя процедурно-

регламентаційного інституту демократії, який забезпечує трансформацію голосів виборців у місця кандидатів у представницькому органі;

- надано конституційно-правове визначення виборчої системи як обумовленого необхідністю утвердження ідеї народовладдя політико-правового інституту, який складається із взаємопов'язаних елементів двох груп: операнд (фактичних даних політико-соціального характеру, які відображають волю виборців щодо розподілу мандатів представницького органу між кандидатами на виборну посаду) та операцій (врегульованих нормами конституційного права математичних правил, які визначають параметри змінних та порядок обрахунків операнд);

- розкрито правовий критерій конструювання виборчої системи на базі міжнародно-правових актів, норм «м'якого права» та правових позицій органів конституційної юрисдикції країн світу (у тому числі національного), зміст якого включає принцип «відповідності результатів виборів волі народу» та рівного виборчого права (активного матеріального, активного формального, пасивного), і формує межі конституційного контролю у сфері виборчої інженерії.

Удосконалено:

- класифікацію виборчих формул залежно від використовуваних операнд на формули поділу округів (6 різновидів) та розподілу голосів (18 різновидів), які за критерієм правил визначення переможців голосування об'єднано в групи «мажоритарного типу», «переможці отримують все», «мажоритарних поетапних», «рейтингових», «пропорційного типу» та «змішаних»;

- підхід до класифікації впливу виборчих систем на державно-політичну дійсність, який може бути безпосереднім (зумовлений застосуванням математичних методів, які і дозволяють гарантувати максимальну точність та універсалізм) або опосередкованим (призводить до зміни політичної кон'юнктури і поведінки виборців, що можливо оцінити лише в окремії державі);

- класифікацію структури виборчого бюлетеня в аспекті природи (зумовлена формуванням партійних традицій, появою колективних суб'єктів балотування – політичних партій, виборчих блоків тощо) та міри (зумовлена дією ординалістської та кардиналістської теорій корисності) вибору.

Набули подальшого розвитку положення щодо:

- теоретичних підходів до визначення елементного складу виборчої системи, в межах якої запропоновано виокремлювати три групи обов'язкових елементів, а саме: характеристику виборчого округу,

структуру виборчого бюлетеня, виборчу формулу; а також дві групи факультативних: легальний бар'єр, вимоги легальності виборів;

- модернізації діючих систем на виборах: 1) народних депутатів України, шляхом застосування пропорційної виборчої системи преференційного голосування у 25 багатомандатних округах з фіксованою магнітудою (14 мандатів) або в багатомандатних округах, сформованих на базі областей, Автономної Республіки Крим, м. Києва та м. Севастополя за «методом Хантінгтона-Хілла» або «методом Діна», та компенсаційними мандатами (100 мандатів) з 4-відсотковим легальним бар'єром (який обраховується залежно від кількості дійсних голосів); 2) Президента України, шляхом застосування виборчих систем з кардиналістською структурою бюлетеня («метод Борда» або «метод Ненсона») та їх апробацією на виборах сільських, селищних, міських голів, старост; 3) депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад шляхом застосування виборчої системи «єдиного неперехідного голосу».

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані висновки та практичні рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення виборчих систем України та світу, а також вироблення рекомендацій щодо їх конституційно-правового регулювання;

- у правотворчій діяльності – для удосконалення законодавчого регулювання виборчих систем та гарантування виборчих прав;

- у навчальному процесі – під час підготовки відповідних розділів навчальних посібників та підручників із конституційного права України, виборчого права, конституційного права зарубіжних країн, теорії держави та права, а також у викладанні відповідних навчальних курсів, науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки і пропозиції, які містяться у дисертації, обговорювались та були схвалені на засіданнях кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Ключові положення роботи доповідалися автором на таких конференціях: міжнародна наукова конференція «Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиківські читання» (м. Харків, 2-3 жовтня 2015 р.), міжнародна науково-практична конференція «Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина» (м. Полтава, 26 травня 2016 р.), міжнародна науково-практична конференція «Виборче право України в контексті європейських

демократичних стандартів» (м. Київ, 26-27 травня 2016 р.), міжнародна наукова конференція «Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. IX Тодиківські читання» (м. Харків, 4-5 листопада 2016 р.), міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті» (м. Одеса, 7-8 квітня 2017 р.), міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 21 квітня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладені в 12-ти наукових працях, з яких 6 статей опубліковано у наукових фахових виданнях (1 стаття вийшла друком у зарубіжному виданні), у тезах 6 доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (306 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 201 сторінка, із них основна частина – 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається стан наукової розробки проблеми, з'ясовується його зв'язок із науковими програмами, планами, темами, формулюється мета, завдання, визначається об'єкт, предмет і методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про їхню апробацію.

Розділ 1. «Виборча система як комплексна політико-правова категорія» складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Типи праворозуміння виборчої системи та її місце в структурі демократії»* розкрито типи праворозуміння виборчої системи та визначено її місце в структурі демократії.

Проаналізовано класифікації інститутів демократії та обґрунтовано загальнотеоретичне визначення виборчої системи як обумовленого необхідністю утвердження ідеї народовладдя процедурно-регламентаційного інституту демократії, який забезпечує трансформацію голосів виборців у місця кандидатів у представницькому органі.

Виокремлено три типи праворозуміння виборчої системи: широке, вузьке та з використанням двох попередніх як альтернативних. Зроблено висновок про недоцільність широкого тлумачення виборчої системи, оскільки воно було сформовано на базі положень радянських

конституцій та ототожнює виборчу систему з поняттями «вибори», «виборчий процес» або «виборче право».

У підрозділі 1.2. «Виборча система: поняття, ознаки, системоутворюючі елементи» досліджується поняття виборчої системи, її концептуальні ознаки та системоутворюючі елементи.

Стверджується про необхідність врахування ознаки системності при визначенні елементного складу виборчої системи, який характеризується наявністю взаємних відношень та загальної мети.

Проаналізовано виборчу систему як політичний та правовий інститут. Зауважується, що інституційний аналіз категорії «виборча система» в системі права є досить формалізованим, адже існує в нерозривному взаємозв'язку з поняттям «правова норма». У такому розумінні виборчу систему запропоновано визначати крізь призму «інституту» конституційного права конкретної країни. Автором зроблено висновок про необхідність врахування політичної складової, оскільки застосування електоральних процедур неможливе без волевиявлення народу, який реалізує своє право на формування влади голосуючи за політичних суб'єктів.

Надано конституційно-правове визначення виборчої системи як обумовленого необхідністю утвердження ідеї народовладдя політико-правового інституту, який складається із взаємопов'язаних елементів двох груп: операнд (фактичних даних політико-соціального характеру, які відображають волю виборців щодо розподілу мандатів представницького органу між кандидатами на виборну посаду) та операцій (врегульованих нормами конституційного права математичних правил, які визначають параметри змінних та особливості обрахунків операнд).

У підрозділі 1.3. «Виборча система в міжнародно-правових актах та джерелах «м'якого права»» аналізуються положення міжнародно-правових актів та джерел «м'якого права» у сфері виборчої інженерії.

Стверджується, що сучасний стан міжнародно-правового регулювання характеризується відсутністю актів, які б систематизували правила виборчої інженерії. Останні закріплені переважно у нормах «м'якого права».

Узагальнено такі принципи та вимоги виборчої інженерії як: принцип рівного виборчого права, принцип відповідності результатів виборів волі народу, вимоги щодо поділу округів (недопустимість надмірних відхилень у чисельності округів, застереження щодо «джеррімендерингу»), вимога встановлення простої процедури голосування, заборона негативної та допустимість позитивної

дискримінації окремих груп (меншин, гендерних груп), заборона частоті зміни виборчих систем та її зміни напередодні виборів.

Зауважується, що інтерпретація активного виборчого права в формальному аспекті через принцип «один виборець – один голос» не забороняє наділяти виборців більш ніж одним голосом, однак вимагає, щоб кожен мав однакову їх кількість.

Розкрито зміст принципу відповідності результатів виборів волі народу, який було введено з положень п. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини, п. 6 Копенгагенського документу, п. 1 Декларації про критерії вільних і справедливих виборів.

У підрозділі 1.4. *«Вплив виборчої системи на формування демократичного устрою: конституційно-правовий аналіз»* розглянуто особливості впливу та критерії конструювання виборчих систем.

Удосконалено підхід до класифікації впливу виборчих систем на державно-політичну дійсність, який може бути безпосереднім або опосередкованим.

Проаналізовано критерії проектування виборчих систем. Зроблено висновок про основоположний характер правового критерію.

Досліджено межі конституційного контролю та роль доктрини «політичної доцільності» у процесі виборчої інженерії. Розглянуто правові позиції конституційних судів України, Латвії, Словаччини, Італії, Грузії стосовно питань функціонування виборчих систем.

З'ясовано, що зміст правового критерію проектування виборчих систем та межі конституційного контролю у сфері виборчої інженерії визначаються принципами відповідності результатів виборів волі народу (який вимагає врахування рівня репрезентативності, пропорційності, доступності для сприйняття виборчої системи у взаємозв'язку з формою держави, територіально-демографічними показниками, політико-правовою ментальністю електорату та ін.) та рівного виборчого права. Останній деталізується у принципах рівного активного виборчого права у формальному аспекті (однакова кількість голосів), в матеріальному аспекті (рівна «вага» голосів під час розподілу округів та мандатів за результатами голосування), рівного пасивного виборчого права, рівних можливостей національних меншин, гендерних груп.

Розділ 2. «Характеристика окремих елементів інституту виборчої системи: порівняльно-правовий аспект» складається з чотирьох підрозділів.

Підрозділ 2.1. «Характеристика виборчого округу як комплексного елементу виборчої системи» присвячений аналізу магнітуди, рівня та розміру виборчого округу.

Найбільш вагомою характеристикою виборчого округу визначено магнітуду, яка на практиці може мати значну кількість варіацій – від розподілу всіх мандатів у межах єдиного загальнодержавного округу до створення округів під кожен мандат. Наголошено, що варіанти 225-ти одномандатних та одного багатомандатного округу реалізовані в межах паралельної системи на виборах народних депутатів України. При цьому у більшості країн Європейського Союзу депутати парламенту (або нижніх палат) обираються в декількох багатомандатних виборчих округах.

Автор виокремлює не лише магнітуду, а й різні рівні виборчих округів. Однак із точки зору приналежності до елементного складу виборчої системи найбільш дискусійною характеристикою визначено розмір виборчого округу. Продемонстровано еволюцію виборчих формул (методів) для розподілу мандатів та їх вплив у контексті дотримання «правила квот» та уникнення «парадоксів».

Обґрунтовано доцільність використання «методу Хантінгтона-Хілла» або «методу Діна» у випадку запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками на виборах народних депутатів України з прив'язкою меж округів до меж адміністративно-територіальних одиниць (областей, Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя).

Стосовно меж виборчих округів, надано застереження щодо маніпуляцій із виборчою географією на прикладі «джеррімендерингу». Для здійснення належного контролю за порядком формування виборчих округів запропоновано створення інтерактивної карти їх меж.

У *підрозділі 2.2. «Структура виборчого бюлетеня в аспекті природи та міри вибору»* охарактеризовано особливості структури виборчого бюлетеня як змінного елементу виборчої системи.

Розглянуто існуючі в науковій літературі тлумачення змісту структури виборчого бюлетеня. Зміст структури виборчого бюлетеня розкрито через поняття «природи» (особливості суб'єктів балотування) та «міри» (параметри голосу виборця) вибору.

Досліджено системи голосування на базі ординалістської та кардиналістської економічних теорій корисностей. Продемонстровано їх переваги та недоліки, залежність від параметрів значень голосу виборця.

Висловлено зауваження, що виборча система призводить до політико-правових наслідків, а ефективність її застосування залежить від

об'єктивних факторів. Унаслідок цього, на думку автора, зміна елементів виборчої системи може бути зумовлена вимогами норм та принципів права, політико-правовим впливом та іншими обставинами (на кшталт рівня складності обрахунків, фінансових витрат на організацію виборів).

У підрозділі 2.3. «*Виборча формула, легальний бар'єр та інші операції алгоритму розподілу операнд*» охарактеризовано виборчу формулу та факультативні змінні елементи виборчої системи – легальний бар'єр та вимоги легальності виборів.

Виборчу формулу запропоновано розглядати як елемент виборчої системи, який визначає правила розподілу мандатів у кількості, встановленій магнітудою округу, між кандидатами відповідно до поданих голосів, які виражені параметрами, заданими структурою виборчого бюлетеня (формули розподілу голосів). Зауважується, що виборча формула може бути застосована й на етапі розподілу мандатів між округами (формули поділу округів).

Залежно від правил розподілу мандатів запропоновано класифікувати виборчі формули на групи «мажоритарних», «переможці отримують все», «мажоритарних поетапних», «рейтингових», «пропорційних» та «змішаних». Загалом розкрито зміст 18 формул розподілу голосів, продемонстровано їх ключові особливості, вплив на результати представництва та відповідність критеріям проектування виборчих систем.

І хоча застосування тих чи інших формул за загальним правилом відносять до питань політичної доцільності, автор вважає, що можливість сприяння окремим політичним силам не повинна залишатись поза межами конституційного контролю, оскільки це створює загрозу порушення конституційного принципу рівного виборчого права.

Серед факультативних елементів виборчої системи зазначено легальний бар'єр та вимоги легальності виборів. Розкрито варіативність застосування та впливу легального бар'єру, а також негативні наслідки невдалого проектування вимог легальності на виборах народних депутатів України 2012 року.

У підрозділі 2.4. «*Виборча інженерія в Україні – генезис і перспективи вдосконалення*» розглянуто історію становлення вітчизняних виборчих систем на різних рівнях та надано пропозиції щодо вдосконалення процесу виборчої інженерії.

Наголошено на мінливості законодавства про вибори народних депутатів. Досліджено причини нерезультативності парламентських виборів 1994 року. Продемонстровано вплив мажоритарної, пропорційної

та паралельної виборчих систем. Надано пропозиції щодо реформування виборчої системи із застосуванням пропорційної формули, категоричного голосування за відкриті списки кандидатів і компенсаційних мандатів.

Зазначено про функціональну стабільність системи на виборах Президента України протягом відносно тривалого періоду. Водночас, наголошується на її конфліктогенності та стимулюванні до «стратегічного голосування». Запропоновано впровадити виборчі системи з кардиналістською структурою бюлетеня з їх попередньою апробацією на виборах сільських, селищних, міських голів і старост.

Обґрунтовано недоцільність застосування виборчої системи, яка передбачена Законом України «Про місцеві вибори» на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад. Зазначено про її надмірне сприяння кандидатам із високим рівнем підтримки та складність розуміння суб'єктами виборчих правовідносин. У зв'язку з цим є необхідною зміна системи на більш прогресивну та ефективну, якою вбачається система «єдиного неперехідного голосу».

Також автор звернув увагу на процедурні недоліки, зокрема на неодноразову зміну виборчих систем. З цього приводу надано пропозиції щодо внесення змін до Конституції України та виборчого законодавства.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено теоретичне дослідження виборчої системи як об'єкта конституційно-правового регулювання, здійснено вирішення наукового завдання, яке полягало у з'ясуванні юридичної природи та елементного складу виборчої системи крізь призму політико-правового впливу, визначенні критеріїв проектування виборчих систем, обґрунтуванні необхідності вдосконалення їх конституційно-правового регулювання в Україні. Головними науковими і практичними результатами роботи є такі висновки:

1. Виборча система займає власну нішу в структурі демократії, яку умовно складають верхній (теоретичний, статичний) рівень, основою якого є ідея народовладдя, та спрямований на її реалізацію нижній (інституційний) рівень.

У цьому аспекті виборчу систему слід визначити як обумовлений необхідністю утвердження ідеї народовладдя процедурно-регламентаційний інститут демократії, який забезпечує трансформацію голосів виборців у місця кандидатів у представницькому органі.

2. У вітчизняній науці виборча система розглядається у широкому, вузькому значенні або із використанням обох варіантів як альтернативних. Широке тлумачення сформувалось на базі положень радянських конституцій та ототожнює виборчу систему з поняттям «вибори», «виборчий процес» або «виборче право». Тому доцільно застосовувати категорію «виборча система» у вузькому сенсі з акцентом на ознаці системності.

3. У конституційно-правовому аспекті під виборчою системою слід розуміти обумовлений необхідністю утвердження ідеї народовладдя політико-правовий інститут, який складається із взаємопов'язаних елементів двох груп: операнд (фактичних даних політико-соціального характеру, які відображають волю виборців щодо розподілу мандатів представницького органу між кандидатами на виборну посаду) та операцій (урегульованих нормами конституційного права математичних правил, які визначають параметри змінних та порядок обрахунку операнд). Зі свого боку у формально-юридичному розумінні (як конституційно-правовий інститут) виборча система є нормативним закріпленням операцій (структури бюлетеня, характеристики округу, виборчої формули, вимог легальності та виборчого бар'єру) у законодавстві окремої держави.

4. Сучасний стан міжнародно-правового регулювання характеризується відсутністю актів, які б систематизували правила виборчої інженерії. Останні закріплені переважно у нормах «м'якого права». Слід виділити такі міжнародні принципи та вимоги, яким повинна відповідати демократична виборча система: принцип відповідності результатів виборів волі народу (репрезентативності), принцип рівного виборчого права (активного матеріального – однакова кількість голосів, активного формального – рівна «вага» голосів, пасивного), вимоги щодо поділу округів, вимоги щодо простоти процедури голосування, заборона негативної та допустимість позитивної дискримінації окремих груп (меншин, гендерних груп), заборона частоті зміни виборчих систем (особливо напередодні виборів). За умови врахування вищезазначених принципів та вимог питання вибору конкретного типу виборчої системи залишається на розсуд компетентних органів публічної влади.

5. Виборчі системи впливають на суспільно-політичну дійсність безпосередньо та опосередковано. Безпосередній вплив зумовлений використанням математичних методів, які й дозволяють гарантувати максимальну точність та універсалізм. Наслідки опосередкованого впливу вдається оцінити лише в конкретній державі та, як правило, у

ретроспективі (зміна порядку ведення передвиборної агітації, «стратегічне» голосування, формування стабільного уряду чи багатопартійної структури парламенту тощо).

6. Серед критеріїв конструювання виборчих систем варто виділити такі як: правовий, політичний, репрезентативний, соціальний, поведінковий, математичний і фінансово-організаційний. З точки зору обов'язковості їх врахування неможливо стверджувати про будь-яку ієрархічність, однак правовий критерій повинен розглядатись як основоположний.

Правовий критерій конструювання виборчої системи деталізується у принципах «рівного виборчого права» та «відповідності результатів виборів волі народу». Перший передбачає забезпечення рівного активного виборчого права у формальному аспекті (однакова кількість голосів), в матеріальному аспекті (рівна «вага» голосів під час розподілу округів та мандатів за результатами голосування), рівного пасивного виборчого права, рівних можливостей національних меншин, гендерних груп. Дотримання принципу «відповідності результатів виборів волі народу» потрібно оцінювати з огляду на рівень репрезентативності, пропорційності, доступності для сприйняття виборчої системи у взаємозв'язку з формою правління, територіально-демографічними показниками, політико-правовою ментальністю електорату та іншими характеристиками суспільства і держави.

Порушення зазначених принципів може бути предметом конституційного контролю, що демонструє практика розвинених країн світу. Повне ігнорування питань виборчої інженерії органом конституційного контролю є небезпечним, оскільки процес конструювання виборчої системи містить високий маніпулятивний потенціал (правляча більшість легалізує правила розподілу мандатів для наступних виборів).

7. Виборчий округ є комплексним елементом виборчої системи, який характеризується з точки зору магнітуди, рівня та розміру. Зміни розміру виборчого округу здатні впливати на результат голосування. Вони можуть бути активними (якщо диспропорційність округів виникає на етапі їх розподілу) або пасивними (якщо межі виборчих округів не переглядаються протягом тривалого часу, наприклад внаслідок росту, зменшення або міграції населення).

8. Структура виборчого бюлетеня є комплексним елементом виборчої системи та складається з двох змінних – природи та міри вибору. Перша включає одноособових або колективних суб'єктів

балотування. Друга може бути реалізована у формі категоричного, кардиналістського або ординалістського голосування.

9. Виборча система є різновидом систем голосування та способом прийняття колективних рішень, які послуговуються однаковими аксіомами та теоремами. Від типу заданих змінних, за допомогою яких виборець віддає свої голоси, може залежати результат голосування. Вплив таких змінних зумовлений не способом голосування виборця, а змістовним наповненням, яке враховується у подальших обрахунках. Наприклад, системи категоричного голосування мажоритарної відносної та абсолютної більшості (двох турів) можуть не точно відображати інтереси виборців та призводити до обрання кандидатів, які є неприйнятними для більшості.

10. Виборча формула може застосовуватись на двох стадіях виборчого процесу – формування округів та розподілу мандатів за результатами голосування. В останньому випадку виборчу формулу слід розуміти як елемент виборчої системи, який визначає правила розподілу мандатів у кількості, встановленій магнітудою округу, між кандидатами відповідно до поданих голосів, які виражені параметрами, заданими структурою виборчого бюлетеня. Виборча формула на етапі формування округів визначає правила розподілу мандатів між округами, залежно від чисельності електорату або населення. Вибірчі формули двох типів використовують різні операнди та евристики обрахунків, проте можуть давати однаковий результат («метод Д'Ондта» і «метод Джефферсона», «метод Сент-Лагю», «метод середнього арифметичного» і «метод Вебстера» тощо).

Залежно від правил визначення переможців голосування, виборчі формули доцільно класифікувати на групи «мажоритарного типу», «переможці отримують все», «мажоритарних поетапних», «рейтингових», «пропорційного типу» та «змішаних». Кожна група репрезентована широкою варіативністю формул, які відрізняються за способом визначення переможця, математичними операціями, структурою виборчого бюлетеня та характеристиками округу. Для підвищення якості законодавчої техніки доцільно застосовувати контекстні аналоги назв виборчих формул, які використовуються західними дослідниками.

Виборча формула може бути предметом конституційного контролю, оскільки її застосування, за окремих комбінацій інших елементів, здатне порушувати конституційні принципи виборчого права. Використання маніпулятивного потенціалу виборчих систем на користь

конкретних політичних сил є порушенням принципу рівного виборчого права.

11. До факультативних елементів виборчої системи належать легальний бар'єр та вимоги легальності виборів. Легальний бар'єр – це законодавчо встановлена вимога набрання певного відсотка голосів, яка не є результатом застосування виборчої формули, однак її виконання є необхідною умовою допуску до розподілу мандатів. Його варто відрізняти від природного бар'єру – зумовлених застосуванням виборчої формули умов, виконання яких дозволить отримати принаймні один мандат. Якщо природний бар'єр вище легального – останній втрачає сенс. До вимог легальності виборів слід віднести поріг явки виборців (як правило більше 50%), відсутність правопорушень та фактичну можливість встановлення результатів голосування.

12. В Україні, як перехідній демократії, у процесі виборчої інженерії необхідно враховувати, що виборча система може сприяти підкупу виборців, «джеррімендерингу», політичній корупції, фальсифікації виборів тощо. З метою уникнення зазначених явищ на виборах народних депутатів, посилення зв'язку виборців із депутатом та підвищення рівня репрезентативності доцільним є застосування пропорційної виборчої системи багатомандатних округів із преференційним голосуванням та компенсаційними мандатами. Найбільш пропорційним є спосіб формування багатомандатних округів на базі адміністративно-територіальних одиниць (областей, Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя) із визначенням їх магнітуди залежно від чисельності електорату за «методом Хантінгтона-Хілла» або «методом Діна». На сучасному етапі розвитку держави для запобігання сепаратистським настроям, конфліктам між областями та надмірній регіоналізації депутатів, доцільним є застосування багатомандатних округів із фіксованою магнітудою.

13. Виборча система на виборах Президента України є функціонально стабільною протягом відносно тривалого періоду та характеризується простотою для сприйняття і результативністю. Однак для зниження конфліктогенного потенціалу, збалансування підтримки роз'єданого електорату, уникнення «стратегічного голосування» доцільним є застосування систем із кардиналістською структурою бюлетеня. У такому випадку прийнятними будуть «метод Борда» або «метод Ненсона», апробацію яких можемо провести, наприклад, на виборах міського, селищного, сільського голови та старости.

14. Діюча на місцевому рівні виборча система (щодо виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад) складна для сприйняття, посилює роль партій (що більш властиво загальнодержавним виборам) та послаблює зв'язок виборця з депутатом. У зв'язку з цим необхідною є зміна системи на більш прогресивну та ефективну, якою вбачається система «єдиного неперехідного голосу».

15. Для забезпечення правової передбачуваності у реалізації політичних прав доцільно доповнити ст. 71 Конституції України ч. 3 такого змісту: «Зміна виборчої системи протягом 1 року до дня чергових виборів забороняється. Закон про повторну зміну виборчої системи протягом двох строків повноважень виборного органу приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України», а ст. 77 Конституції України ч. 4 такого змісту: «Народні депутати України обираються за пропорційною виборчою системою із відкритими партійними списками».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Мохончук Б. С. Щодо змістовної характеристики виборчої системи. *Юридичний вісник*. Одеса, 2015. № 4. С. 310-316.
2. Мохончук Б. С. Виборча система як динамічний інститут. *Публічне право*. Київ, 2016. № 1. С. 82-89.
3. Мохончук Б. С. Голоси, кандидати та мандати як кількісні операнди виборчої системи. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2016. Вип. 2. С. 165-176.
4. Мохончук Б. С. Характеристика виборчого округу як комплексного елементу виборчої системи. *European political and law discourse*. Прага, 2016. Vol. 3. P. 105-113.
5. Мохончук Б. С. Конституційний контроль за процесом виборчої інженерії: порівняльно-правовий аспект. *Право і суспільство*. Дніпро, 2017. № 2. С. 26-32.
6. Мохончук Б. С. Вплив норм «м'якого права» на формування демократичної виборчої системи. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 1. С. 127-135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_1_24
7. Мохончук Б. С. Інституційний аналіз категорії виборча система. *Конституція як основа розвитку правової системи*.

VIII Тодиківські читання. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів (м. Харків, 2-3 жовтня 2015 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 118-119.

8. Мохончук Б. С. Голосування за «методом Борда» – передумови створення та практика застосування. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. IX Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 4-5 листопада 2016 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 88-89.

9. Мохончук Б. С. Про вплив виборчих систем на політико-правові процеси (окремі аспекти питання). *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина*: зб. тез наук. доповідей і повідомл. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 26 травня 2016 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 26-30.

10. Мохончук Б. С. Щодо питання факторів впливу на елементи виборчої системи. *Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26-27 травня 2016 року). Київ: Видавничий дім «Стилос», 2016. С. 211-216.

11. Мохончук Б. С. Легальний бар'єр як факультативний елемент виборчої системи. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 7-8 квітня 2017 року). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 22-25.

12. Мохончук Б. С. Реформування виборчої системи по виборам до місцевих рад у контексті децентралізації публічної влади. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2017 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 262-265.

АНОТАЦІЯ

Мохончук Б.С. Виборча система України як конституційно-правовий інститут. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2017.

У роботі досліджується виборча система України як конституційно-правовий інститут.

Автор розкриває поняття, ознаки та системоутворюючі елементи виборчої системи. Аналізуються існуючі в науці розуміння категорії виборча система, а також типи праворозуміння виборчої системи та її місце в структурі демократії.

Розглянуто критерії проектування виборчих систем на базі положень міжнародно-правових актів та джерел «м'якого права» у сфері виборчої інженерії. Обґрунтовується висновок, що зміст правового критерію проектування виборчих систем та межі конституційного контролю визначаються принципами рівного виборчого права (активного матеріального, активного формального, пасивного) та принципом відповідності результатів виборів волі народу.

Розкрито доктрину «політичної доцільності» в аспекті виборчої системи як об'єкта конституційного контролю.

Проводиться характеристика комплексних елементів виборчої системи, а саме виборчого округу, виборчої формули та структури виборчого бюлетеня.

Досліджується генезис і перспективи вдосконалення виборчої інженерії в Україні на рівні парламентських, президентських та місцевих виборів.

Ключові слова: виборча система, виборча інженерія, виборча формула, структура виборчого бюлетеня, магнітуда округу, легальний бар'єр.

АННОТАЦІЯ

Мохончук Б.С. Избирательная система Украины как конституционно-правовой институт. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2017.

В работе исследуется избирательная система как конституционно-правовой институт.

Научная новизна полученных результатов состоит в том, что диссертация является комплексным научным исследованием избирательной системы как объекта конституционно-правового

регулирования, в которой обоснован ряд концептуальных понятий, теоретических положений, практических рекомендаций по усовершенствованию правового регулирования избирательной инженерии на конституционном уровне.

Автор исследует понятие, признаки и системообразующие элементы избирательной системы. Анализируются существующие в науке определения категории избирательная система. Раскрываются типы правопонимания избирательной системы и ее место в структуре демократии.

Среди признаков избирательной системы выделяются такие как: широкий манипулятивный потенциал, зависимость от уровня верховенства права и законности, невозможность гарантирования показателей гражданской и электоральной культуры. По мнению автора, содержательные характеристики рассматриваемой категории отражены в двух группах элементов – фактических данных и правил определения их параметров и обработки.

Кроме этого, выделяются три типа правопонимания избирательной системы: широкий, узкий и с использованием двух предыдущих как альтернативных. Обосновывается нецелесообразность широкого толкования избирательной системы.

В работе исследуются положения международно-правовых актов и источников «мягкого права» в сфере избирательной инженерии. На основе указанных источников обобщаются международные принципы, рекомендации и требования в сфере избирательной инженерии.

Рассмотрены критерии проектирования избирательных систем. Обосновывается вывод, что содержание правового критерия проектирования избирательных систем и пределы конституционного контроля ограничены принципами равного избирательного права (активного материального, активного формального, пассивного) и соответствия результатов выборов воле народа.

Исследуется доктрина «политической целесообразности» в процессе избирательной инженерии. Анализируются правовые позиции конституционных судов Украины, Латвии, Словакии, Италии, Грузии по вопросам избирательной инженерии.

Автор проводит характеристику избирательного округа, избирательной формулы и структуры избирательного бюллетеня как комплексных элементов избирательной системы.

Описывается 18 формул распределения голосов, раскрыты их ключевые особенности, влияние на результаты представительства и

соответствие критериям проектирования избирательных систем. Предоставляются рекомендации по совершенствованию законодательной техники.

Исследуется генезис и перспективы совершенствования избирательной инженерии в Украине. Анализ проводится на уровне парламентских, президентских и местных выборов.

Ключевые слова: избирательная система, избирательная инженерия, избирательная формула, структура избирательного бюллетеня, магнитуда округа, легальный барьер.

SUMMARY

Mokhonchuk B.S. The electoral system of Ukraine as a constitutional-legal institution. - The text of thesis exists on a manuscript's rights.

The thesis has been created for obtaining Candidate's Scholar Degree in Legal Sciences. Specialization number is: 12.00.02 «Constitutional Law; Municipal Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2017.

The thesis researches the electoral system of Ukraine as a constitutional-legal institution, studies the concept, features, and system elements of the electoral system. The existing scientific categories of definitions the electoral system was analyzed.

The author studies the provisions of international instruments and sources of «soft law» in electoral engineering, researches criteria for designing of electoral systems. The conclusion was made that the content of the legal criterion for design of electoral systems and limits of constitutional control are confined by the principle of equal suffrage (active material, active formal, passive) and the principle of conformity of election results to the will of the people. Examines the doctrine of «political expediency» and electoral system as an object of constitutional control.

The thesis performs characterization of an electoral district, electoral formula and the structure of a ballot as integrated elements of the electoral system.

The author examines the genesis and prospects for improving the electoral engineering in Ukraine. The analysis is performed at the level of parliamentary, presidential and local elections.

Keywords: electoral system, electoral engineering, electoral formula, structure of a ballot, district magnitude, legal threshold.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент Є. В. Ткаченко

Підписано до друку 18.09.2017 р. Формат 60x90/ ¹/₁₆
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 44.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77